

Абулкайрова Б.Т.¹, Бидильдаева Г.А.²

¹Халықаралық Қырғызстан Университетінің 2 курс Phd докторанты, Бішкек қ.,
Қазақ Еңбек және Әлеуметтік қатынастар Академиясы «Құқықтық пәндер» кафедрасының аға
оқытушысы, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: b.abulkairova@mail.ru

²Қырғыз-Ресей Словян Университетінің профессоры, з.ғ.д.,
Қырғызстан, Бішкек қ., e-mail: atabekova@list.ru

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛА АУЫСТЫРУ
ҚЫЛМЫСЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ
КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Мақалада қазіргі таңдағы өзекті мәселе болып табылатын бала ауыстыру қылмысының криминологиялық тұстары, кәмелетке толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстық құқықбұзушылықтардың заңды сипаты, қоғамға қауіптілігі мен оны болдырмау жолдары туралы айтылады.

Мақаланың негізгі мақсаты әрбір баланың отбасында, өзінің туған ата-анасымен бірге болуын қамтамасыз ету шараларын жүзеге асыру мен бала ауыстыру қылмысын болдырмауға әрекет ету негізінде жазылып отыр.

Мақаланың ғылыми маңызы болып аталған зерттеудің Қазақстан және ТМД (Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы) аумағында бұрын соңды зерттелмегендігінің өзі соны айғақтайды. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 136-бабында көрсетілген «Бала ауыстыру» қылмысының криминологиялық тұстарын, оның ішінде, оны алдын алу, болдырмау жағдайларын зерттеуге бағытталған. Зерттеудің әдістемелік негіздерін салыстырмалы-құқықтық, тарихи-логикалық, статистикалық, сараптамалық-бағалау әдістері құрайды. Зерттеудің маңызы болып оның басқа авторламен қарастырылмағандығы танылады. Зерттеу нәтижелерін тәжірибеде қолдануға болады.

Мақалада бала ауыстыру түсінігі, бала ауыстыруды алдын алу жолдары мен профилактикасы мәселелері, кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтарды алдын алу субъектілерінің рөлі, бала ауыстыру фактілері туралы жекелеген мәліметтер, медицина қызметкерлерінің жауаптылығы мәселесі және т.б. қарастырылады

Түйін сөздер: бала, ата-ана, отбасы, кәмелетке толмағандар, қылмыс, саудаға салу, ДНҚ

Abulkairova B.T.¹, Bidildaeva G.A.²

¹doctoral PhD 2 years of International University of Kyrgyzstan, Bishkek, senior lecturer
of the Department of «Legal disciplines» of the Kazakh Academy of Labor and Social Relations,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: b.abulkairova@mail.ru

²Professor of Kyrgyz-Russian Slavic University, Kyrgyzstan, Bishkek, e-mail: atabekova@list.ru

**Some problems of prevention of substitution
of the child in the Republic of Kazakhstan**

This article examines the following issues as a criminological aspects of the substitution of the child, the legal characteristics of public risk and ways of preventing criminal pravonarushenii against minors. The main purpose of the article is to implement legal measures to ensure that every child grows up and stays in the family, together with his or her own parents, and to avoid the wrongful act as a substitute for the child.

The scientific significance of this article suggests that this study has not been studied previously in Kazakhstan and the CIS (Commonwealth of Independent States).

This scientific article is aimed at the study of criminological characteristics and prevention of crime under article 136 "Substitution of the child" of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The

study used comparative legal, historical and logical, statistical, expert-evaluation methods. The value of the study is that it has not been previously considered by other Kazakh authors. The results of the work can be applied in law enforcement practice. This article discusses the concept of substitution of the child, the problem of prevention and prevention of substitution of the child, some information about the facts of substitution of the child, the responsibility of health workers, etc.

Key words: child, parents, family, minors, crime, trafficking, DNA

Абулкаирова Б.Т.¹, Бидильдаева Г.А.²

¹докторант PhD 2 года обучения Международного Университета Кыргызстана, преподаватель кафедры «Правовых дисциплин», Казахская Академия труда и социальных отношений, Казахстан, г. Алматы, e-mail: b.abulkairova@mail.ru

²д.ю.н., профессор Кыргызско-Российского Славянского Университета им. Б. Ельцина, Кыргызстан, г. Бишкек, e-mail: atabekova@list.ru

Некоторые проблемы предупреждения подмены ребенка в Республике Казахстан

В настоящей статье рассматриваются следующие актуальные проблемы, как криминологические аспекты подмены ребенка, юридическая характеристика, общественная опасность и пути предупреждения уголовных правонарушений против несовершеннолетних. Основная цель статьи заключается в осуществлении правовых мер по обеспечению того, чтобы каждый ребенок рос и находился в семье, вместе со своими родными родителями и чтобы каждый мог избежать противоправного деяния, как подмена ребенка.

Научная значимость данной статьи свидетельствует о том, что данное исследование не было проведено ранее на территории Казахстана и СНГ (Содружества Независимых Государств).

Данная научная статья направлена на исследование криминологической характеристики и предупреждения преступления, предусмотренного ст. 136 «Подмена ребенка» Уголовного Кодекса Республики Казахстан. В ходе исследования применялись сравнительно-правовые, историко-логические, статистические, экспертно-оценочные методы. Ценность проведенного исследования заключается в том, что другими казахстанскими авторами оно ранее не рассматривалось. Итоги работы могут быть применены в правоприменительной практике.

В данной статье рассматривается понятие подмены ребенка, проблемы профилактики и пути предупреждения подмены ребенка, некоторые сведения о фактах подмены ребенка, ответственность медицинских работников и т.д.

Ключевые слова: ребенок, родители, семья, несовершеннолетние, преступление, торговля, ДНК.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы қашан да бала құқығын қорғауды өзінің басты мақсаттарының бірі етіп қойған. Баланың құқығын бұзу тұтас қоғамның құқығын бұзумен бара бар болып келеді.

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: көптеген проблема әлемнің қарқынды өзгеріп жатқанына қарамастан, бұқаралық сана-сезімнің «отбасы, ошақ қасы», – болып табылатындығы айтылған (Назарбаев, 2017).

Әлемдік деңгейдегі проблемаларды шешу, ең алдымен отбасындағы мәселелерді шешуден басталатындығын түсінгеніміз жөн. Сондықтан отбасында баланың емін-еркін, болашағынан үміт күттіретін азамат болып өсуі тікелей өмір сүретін ортасына байланысты екендігін ұғынғанымыз жөн. Отбасындағы құқық бұзушылықтар, оны ішінде отбасы мүшелері

арасындағы зорлық көрсету, ұрып соғу жылдар санап көбейіп жатыр. Оны алдын алу үшін қоғам санасын дұрыс ағымға бұрған жөн деп есептейміз. Балаларға қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтарға жол бермеу, оны алдын алу, деңгейін төмендету шараларына жедел түрде кіріскен жөн деп есептейміз.

Қазіргі таңдағы білім беру, спорттық-емдеу мекемелерді төмен қаржылық қамтамасыз ету мен әлеуметтік мәселелердің өршуіне әкеп соғатын қоғамның бөлуі жағдайында кәмелетке толмағандар қылмыстық орта ықпалына жиі түсіп жатады. Жыл сайын кәмелетке толмағандарға қарсы және кәмелетке толмағандармен жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың қатары өсуде (Косарева, 2015: 104).

Өсіресе, кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтардың, оның ішінде кәмелетке толмағандарды саудаға салу, бала ауыстыру сияқты түрлерінің де кездесетінін атап өту керек.

Жүргізілген зерттеулерге қарағанда кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық қолсұғушылықтардың тарих ағымындағы негативті динамикасының тұрақты түрде өсуін байқауға болады (Пудовочкин, 2004: 37).

Қазіргі уақытта кәмелетке толмағандар халықтың осал категорияларының бірі болып табылады. Соңғы онжылдықта Қазақстанда кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстылық осы жастағы топтардың жалпы санының өзгеруіне қарағанда бірнеше есе өсіп отыр.

Негізгі бөлім

Бала құқықтары туралы Конвенцияның 7.1 бабында туылғаннан кейін бала тіркеліп, аты қойылу керектігі, өзінің ата-анасын біліп, оның қамқорлығында болуы керектігі айтылған (Convention on the Rights of the Child, 1989).

Әр бала, әсіресе нәрестелер мемлекеттің қорғауында болуы керек. Бұл құқықтардың қорғалуын 1948 жылғы Адам құқықтары бойынша Жалпыға бірдей декларация қамтамасыз етеді (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001>).

Кез келген бала өзінің ата-анасының жанында, оның қорғауымен өсу керек. Ал бала ауыстыру қылмысын жасау арқылы баланың дұрыс қалыптасуы мен өсіп жетілуіне шектеу қойылады. Ол жалпы адамзаттық қарым-қатынастар тұрақты нормаларына қайшы келеді. Бала мен ата-ананың денсаулығына зиянын тигізеді. Оларды терең, орны толмас жан азабыны душар етеді. Алайда бұл жерде ештеңеге де қатысы жоқ, бейкүнә сәбидің болашақ тағдырын ешкімнің ойламайтыны бізді алаңдатады. Бұл қылмыс баланың дұрыс дамуына да кедергі тигізетінін айта кетуіміз керек. Әдебиеттерде бала ауыстыру тек жаңадан туылған сәбилерге қарсы жасалып жатады деген мәнді тұжырымдар бар. Бұл арқылы баланың халықаралық және отандық заңнамамен берілген құқықтарына нұқсан келеді (Abulkaigova, 2018: 886).

Иә, расымен де баланың құқықтары бұзылып, жеке өміріне қол сұғылып та жатады. Бұған қарамастан тәуелсіз Қазақстан тарихында бала құқығы бұзылған жағдайлардың бар екендігін аңғаруға болады. Кейбір деректерге тоқтала кетсек, мәселен, 2010 жылы Атырау облысында тірі туған баланы өлі туған балаға медицина қызметкерлерінің ауыстырған фактісі орын алған. Ерлі-зайыптылар С. және Н. өздерінің тірі туылған қызын медицина қызметкерлерінің өлі балаға ауыстырғандығын айтып, шағымданды. Алматы қаласында өткізілген ДНҚ сараптамасы

қорытындысы бойынша ерлі-зайыптыға өлі туған қыздың денесі деп берілген баланың жынысы «ер жынысты» деген қорытынды шығарылды. Осылайша, жоғарыда аталған қорытындының және С. жәбірленушінің арызының негізінде Жылыойлық ішкі істер органдары қызметкерлері «Бала ауыстыру» бабы бойынша қылмыстық іс қозғады. Атырау облысының перзентханасында ата-анасы бас тартқан сәбилерді ақшаға сату фактілері жүріп жатыр жеген әңгімелердің болғандығын да айту керек. Ресми емес бағалары да айтылған: ұл жынысты бала үшін 4-5 мың доллар, қыз жынысты бала үшін 2-3 мың доллар сұраған делінеді. Сот сол Атырау облысы перзентхана үйінің бас дәрігері Ж.-ға жеті жылға бас бостандығынан айыру жазасын тағайындалсын деген үкім шығарған. Сот оны бас тартылған балаларды саудаға сату бабы бойынша кінәлі деп есептеген (Майтанов, 2010).

Сол себепті осы жағдай негізінде Қылмыстық Кодекстің 136 бабының 2-ші тармағын сауда саттық жасау мақсатында баланы ауыстыру бөлімімен толықтыру қажет деп есептейміз. Біз баланың құқығын қорғау мәселесімен жанталасып жатқанда, басқа мемлекеттерде дүниеге келмеген баланың құқығын қорғау практикасы жүзеге асып жатыр.

Мәселен, Канада мемлекетінде бала құқықтары ерекше деңгейде қорғалады. Ол жерде баланың ғана емес, ананың құрсағындағы эмбрионның дамып өсуі кезінен бастап оның құқығын қорғау әдістемелері жүргізіледі (Westra, 2014: 7).

Сондықтан да, ең болмаса, елімізде дүниеге шыр етіп келген кезіне бастап баланың құқығын қорғауды жүзеге асырғанымыз жөн деп есептейміз.

Отбасы мен кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтардың алдын алу мақсатында баланың ғана емес, сонымен қатар, ата-ананың өмірі үшін де жауапты медицина қызметкерлерінің жауаптылығын күшейту керек.

Бала ауыстыру – өте сирек кездесетін, алайда жәбірленуші тарапқа өте ауыр салдар туғызатын қылмыс болып табылады. Орта ғасырларда баланы адам кейпіндегі зұлым рұхтар ауыстырады деп ойлаған. Бала ауыстыру қылмыс ретінде 1903 жылғы Қылмыстық Кодексте қарастырылған. Қазіргі таңдағы қылмыстық заңнаманың нормаларында қолданылып келеді.

Бала ауыстыру қылмысы баланы іс жүзінде ауыстырған сәттен бастап аяқталды деп есептелінеді. Перзентхана үйінің медицина

қызметкерлері, ата-аналар және өзге де мүдделі адамдар аталған қылмыстың субъектілері ретінде танылады. Кез келген 16 жасқа толған есі дұрыс адам аталған қылмыстық құқықбұзушылықтың субъектісі болуы мүмкін.

Ата-аналар баланың дұрыс тұлға ретінде қалыптасуына тікелей жауапты екендігін ұмытпауы керек.

Осыған байланысты баланың құқықтарына селқос қарайтын ата-ана, медицина қызметкерлері, бала тәрбиелеушілерге қатысты қатаң шараларды қолдану керек.

Жоғарыда айтылған мән-жайлардың негізінде ұзақ мерзімдік перспективаға мемлекеттік және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында, ең алдымен, балалар мен жеткіншектердің, адамдардың қауіпсіздігінің кепілі болып табылатын мемлекеттің рөлін күшейту, қылмыстылықтың алдын алу мен онымен күресуді нормативтік құқықтық жетілдіру мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары болып табылуы керек.

Тәжірибе көрсеткендей, қазіргі таңда бала ауыстыру жағдайлары болып тұрады, алайда ол туралы баланың бойында, келбетінде ерекше белгілері пайда бола бастағанда ұзақ уақытты араға салып өте кеш белгілі болады. Мәселен, 1998 жылдың 17 желтоқсанында (Челябинск обл.) Копейска қаласында екі қыз дүниеге келеді. Олардың біреуінің анасы ажырасқаннан кейін төрт жыл өткен соң қызын асырауға алимент өндіріп алғысы келеді. Алайда қыздың әкесі баланы өзінің баласы деп танымайтындығын айтып алименттен бас тартты. Сот анасы мен әкесін ДНҚ сараптамасын өтсін деген қаулы шығарды. Ол сараптамада бала олардың туған қызы емес екендігі анық жазылып тұрды. Осылайша қыздың анасы құқық қорғау органдарына «бала ауыстыру» қылмысы орын алды деп арыз жазады. Тыңғылықты тексерістің негізінде акушер дәрігердің он екі жыл бұрын 15 минут айырмашылықпен туылған қыздарды ауыстырғандығы анықталды (Селунская, 2014).

Бала ауыстыру анықталғаннан кейін ата-аналар арасында түсініксіз мән-жайлар орын алады. Өйткені, бауыр басып, өз туған баласындай көрген бөтеннің баласын кимау да орын алады. Баланың кіммен тұру керек екендігін шешу қажет болады. Ол тек ата-аналардың ғана емес, ауыстырылған балалардың да қайғырып, түңілуіне әкеп соғуы мүмкін. Сол себепті, біздің ойымызша, бала ауыстыру секілді қылмыстар орын алмас үшін елімізде бала туылғанда әкелікті анықтау бойынша міндетті ДНҚ тестілеу өткізілуі

керек деп есептейміз. Сондықтан «Әкелікті анықтау бойынша міндетті ДНҚ-тестілеу өткізу туралы» заң қабылдаған жөн деп есептейміз. Ол заң отбасындағы кикілжіңдердің болмауына, ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасында ашықтық пен адалдықтың болуына, бала ауыстыру нәтижесінде болашақта балалардың психикасының бұзылмауын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, Ресей мәліметтеріне жүгінсек:

- әкелікті анықтау үшін ДНҚ –тестілеу (әке+бала) – 10-12 мың рубль (шұғыл емес тест);
- әкелікті анықтау бойынша соттық сараптама -16-18 мың рубль;
- инвазивті емес пренатальді ДНҚ (жүкті әйел – болуы мүмкін әке) – 60-90 мың рубль;
- тестілеудің шұғылдылығына тағы 3-4 мың рубль қосылады (Анализ ДНҚ на отцовство, 2018).

Онды жауап кезіндегі әкелікті анықтау бойынша ДНҚ-тестінің дәлдігі 99,9 % сәйкес келеді.

Алматы қаласында ДНҚ сараптамасын өткізетін төрт орталық бар. Алайда ол сараптаманың бағасы өте қымбат, 400 доллар көлемінде. Мұндай ақшаға ешкімнің де барып сараптама өткізбейтіндігі айдан анық. Сол себептен де біздің «бала туылған кезде әкелікті анықтау бойынша міндетті ДНҚ-тестілеу сараптама жасау қажет деген ұсынысымыз жөнді деп ойлаймыз (forum.zakon.kz/topic/3189).

Өйткені, мұндай қымбат сараптама-ны қалтасы көтере алмайтын адамдар да көп кездесетінін ұмытпағанымыз абзал. Сараптамадан бөлек кәметке толмағандарға қарсы қылмыстарды, оның ішінде бала ауыстыруды виктимологиялық алдын алуға бағытталған ғылыми зерттеулер өзінің тиісті түрде дамуын таппады. Осы арқылы да біздің тақырып өзекті екенін байқауға болады.

Бала ауыстыру дегеніміз – баланың отбасында физикалық және рухани дұрыс дамуына, кәметке толмағандардың мүддесіне қол сұғатын қылмыстық заңмен көзделген қоғамға қауіпті іс-әрекет екендігін айта кеткеніміз жөн.

Бала ауыстыру қылмысын жасау нәтижесінде баланың туған ата-анасымен байланыс жасауы үзіледі. Осылайша мемлекетпен қорғалып отыратын отбасы қатынастары құлдырайды. Әрбір бала отбасында тәрбиеленуге, ата-анасының махаббатын сезінуі керек. Қоғам өзінің болашақ перспективаларын байланыстыратын кәметке толмағандардың тұлғасының қалыптасуының негізгі көзі отбасы болып табылады және отбасы болып қала береді. Кәметке толмағандардың

қоғамдағы жағдайына қарап мемлекеттің тұрақтылығы, гуманизмі, әл-ауқаты, дамуы туралы сөз етуге болады (Пудовочкин, 2006: 3).

Сонымен, қылмыстылықты алдын алу деп қылмысты тудыруға себеп болған мән-жайларды жоюға бағытталған мемлекеттік органдармен, сонымен қатар қоғаммен жүзеге асырылатын өзара байланысты іс-шаралар кешенін түсінуге болады.

Қылмыстылық профилактикасы – қылмыстылық фактілерін бейтараптандыруға, қылмыстылықты анықтауға, қылмыскер тұлғасының қоғамға қауіптілігін төмендетуге бағытталған кең шаралар жүйесі болып табылады.

Кейбір авторлар қылмыстылықты алдын алу мен қылмыстың профилактикасы ұғымдары бара бар деп есептейді (Орехов, 1992: 137).

Бұқаралық ақпарат құралдарының да қылмыстылықты алдын алуда маңызы зор деген пікірлер бар. Бұқаралық ақпарат құралдарының көмегімен қылмыскерлерді ұстауға болады. Мәселен Америкадағы «Crime Stoppers» ұйымы еркіндікте жүрген қашқындарды ұстауға жәрдемдескен. Бұқаралық ақпарат құралдарында қылмыскерлердің портретін жасау мен ол туралы мәліметтерді тарату арқылы қылмыстық құқықбұзушылықтарды алдын алуға болады (Newton, 2010: 86).

Кәмелетке толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстардың жалпыәлеуметтік деңгейдегі детерминанттары болып келесілер табылады:

- мектепке дейінгі және медициналық мекемелердегі, жалпыбілім беретін мектептердегі бюджеттік қаржыландыру көлемінің жеткіліксіздігі;

- әлеуметтік мәртебесі мен материалдық қамтамасыз ету деңгейі бойынша халықтың әлеуметтік маңызды дифференциациясы;

Кәмелетке толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстардың алдын алудың ерекшеліктерінің бірі болып олардың криминологиялық шаралармен шектелмейтіндігі табылады. Осылайша, кәмелетке толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстық құқықбұзушылықтарды алдын алудың ерекше шаралары кешенді түрде жүргізілуі керек. Яғни, олар шараларды жүзеге асыру қылмыстық құқық нормаларына, қылмыстық алдын алу заңнамаларының нормаларына, құқықтың жалпы нормаларына негізделуі керек. Кәмелетке толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстық құқықбұзушылықтардың алдын алудың мамандандырылған субъектілерінің қатарына алдын алудың жүйелі түрде бөлінген мақсаттары шеңберінде қызмет ететін ішкі

істер органдарының құрылымдық бөлімшелерін жатқызуға болады.

Кәмелетке толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстардың алдын алу субъектілерінің қатарына прокуратура органдарын да жатқызуға болады. Олар өз қызметін осы саланы қадағалау арқылы жүзеге асырады.

Баланың отбасында тәрбие алу мен ата-анасымен қарым-қатынас жасауға құқығы Қазақстан Республикасы мен шетел мемлекеттерімен қорғалатын негізгі және маңызды құқықтардың бірі болып табылады. Ал бұл құқықты бұзатын қоғамға қауіпті іс-әрекеттердің қатарына жататын бала ауыстыру қылмысының көп аумақта таралмағанына қарамастан, одан туындайтын зардаптың тигізетін зияны туралы айтпай-ақ қойсақта түсінікті екендігіне көз жеткізуге болады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің аталған 136 бабы «бала ауыстыру» латентті қылмыстардың қатарына жатқызылады. Өйткені, көп жағдайда қылмыстық сот статистикасында көрініс таппай, не болмаса құзыретті лауазымды тұлғалармен жасалғандықтан ашылмай жататын кездері де кездеседі. Бұл бапты біз «жұмыс жасамайтын» баптардың қатарына қоспауымыз керек. Себебі, қорғалатын мүдденің құндылығын ескермеу дұрыс емес. Бұл арада кәмелетке толмаған баланың, көп жағдайларды нәрестенің құқығы бұзылады. Ата-ананың да құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылатындығын атап өтуіміз керек. Бұл тұжырымның Қазақстан Республикасының негізгі заңымен де қамтамасыз етілетіндігі айғақ. Атап айтсақ, әркім өзінің жеке өміріне, отбасылық құпиясына, ар-намысы мен беделіне қолсұғылмауына құқығы бар.

Қазіргі таңда теория мен тәжірибеде қылмыстылыққа қарсы әсер ету процесін көптеген терминдермен атауға болады. Біздің ойымызша, қылмыстылыққа қарсы іс-қимылдың негізгі элементтері қылмыстылықпен күрес, қылмысты алдын алу мен оны болдырмау, бақылау болып табылады. Қылмыстылықты түпкілікті жою мақсатында оған әсер ететін шаралар кешенін нақты және жан-жақты қамтитын «Қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл» термині болып табылады.

«Қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл» келесідей белгілерін бөліп көрсетуге болады:

- қылмыстық қолсұғушылықтарға қарсы бағытталған жеке және заңды тұлғалардың, азаматтық қоғам институттарының, мемлекеттік билік органдарының өз құзыреттілік шеңберіндегі қызметі;

– мақсаты: қылмыстық іс-әрекет зардаптарын минимизациялау мен жою;

– қылмысқа қарсы іс-қимыл қылмыстық іс-әрекет себептерін белгілеу мен жоюға бағытталған ерте алдын алу құралдары бойынша, сонымен қатар, қылмысты ашу мен тергеу, алдын алу, жолын кесуге бағытталған күрес әдістерімен жүзеге асырылуы мүмкін.

Осылайша, мемлекет, қоғам, азаматтар мен кәмелетке толмағандардың мүдделерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша жүзеге асырылатын шаралар кешені қылмысқа қарсы іс-қимылды құрайды.

Азаматтық қоғам институттары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, мемлекеттік билік органдары өздерінің құзыреттіліктерінің шеңберінде қылмыстылыққа қарсы күрес субъектілері болып табылады.

Қылмыстық заңнаманы қолдану бойына өкілеттіліктерге ие субъектілермен жүзеге асырылатын және қылмыстық заңнамаға негізделетін көпқырлы қызмет болып табылатын кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтарға қарсы қылмыстық-құқықтық іс-шараларды қарастырып өтейік.

Қылмыстық-құқықтық шараларды қолдану негіздері болып келесілер табылады:

– қылмыстық құқықбұзушылықтардың жүзеге асырылуы;

– қылмыстық құқықбұзушылықтарды жасаудың нақты қауіптілігін анықтау (қылмыстық құқықбұзушылыққа дайындалудың, оқталудың, жасаудың қасақаналығын анықтау);

– қылмыстық құқықбұзушылықтарды алдын алудың қылмыстық-құқықтық қажеттілігі.

Кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтардың ішінде сирек кездесе де, қауіпті болып табылатын бала ауыстыру қылмысын алдын алу бойынша да шараларды жүзеге асыру қажет. Шаралардың барлығы кешенді түрде жүзеге асырылуы керек.

Кәмелетке толмағандар тұлғасының құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғау, бала ауыстыруды алдын алу, жою мен жолын кесудің негізгі мақсаты келесідей толыққанды құқықтық шараларды жүзеге асыруды қажет етеді:

– балалардың құқықтарын іс жүзінде жүзеге асыруға байланысты қатынастарды тиімді және жан-жанты құралдармен реттеу;

– құқықтық реттеудің аталған саласындағы заңнамалық және нормативтік құқықтық базаның сапасын жақсарту;

– баланың құқықтары мен мүдделерін тура немесе жанама қозғайтын азаматтық,

қылмыстық, өзге істерді қарау барысында іс-жүргізушілік нормаларды мұқиятты түрде әзірлеу;

– баланың құқықтарын бұзғаны үшін жауапкершілік шараларын бекіту.

Өсіп келе жатқан ұрпақтың рухани денсаулығын қорғау, сондай-ақ, құндылықтарының қалыптасуына кері әсерін тигізетін негативті факторлармен күрес жүргізу үшін қылмыстық-құқықтық іс-шаралармен қатар, кәмелетке толмағандардың мүдделеріне нұқсан келтіретін қылмыстық құқықбұзушылықтарды тиімді түрде алдын алудың зор маңызы бар екендігін ескере кеткен жөн. Бала ауыстыру қылмысын алдын алу өзінің деңгейі, масштабы, мазмұны бойына адамдардың құқықтық мінез-құлқын қамтамасыз етуге бағытталған шаралар жүйесін құрайтын әлеуметтік процесс болып табылады.

Отбасы саласындағы алдын алу шараларының объектілері болып келесілер табылады: материалдық жағдайының деңгейі (нақтылап айтқанда, тиісті деңгейде баласын тәрбиелеу үшін қаржылық жағдайының жеткіліксіздігі); отбасындағы рухани және діни жағдайдың шиеленісуі арқылы туындайтын мәселелер; эмоционалды, жабық, анық түрде ата-ананың баладан алыстауы; ата-аналармен қылмыстық құқықбұзушылықтардың жасалуы, оның ішінде, бала ауыстыру қылмысының жасалуы; сонымен қатар, ата-аналармен моральға жат іс-әрекеттер мен теріс қылықтардың жасалуы; отбасындағы шиеленіске толы қақтығыстар, оның ішінде, зорлық нысанындағы қақтығыстар.

Кәмелетке толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстық құқықбұзушылықтардың алдын алудың негізгі шараларына келесілер жатады:

– кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтарды жасауға итермелейтін сыртқы объективті себептер мен жағдайларды анықтау мен оларды жою;

– халықты құқықтық тәрбиелеу мен құқықтық үгіт-насихан жұмыстарын жүргізу, сонымен қатар, алдын алу тақырыбындағы арнайы әдебиеттерді басып шығару;

– қылмыстық құқықбұзушылықтарды алдын алу бойынша жүргізілетін қызметтің жақсы тұстарын көрсететін қоғамның дұрыс пікірін қалыптастыру;

– жеке, сондай-ақ, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған техникалық және өзге шараларды жүзеге асыру;

– жалпы виктимологиялық алдын алуды жүзеге асыру, халыққа консультациялық көмек көрсету бойынша іс-шаралар жүргізу және т.б.

Қылмыстылықты алдын алу шаралары мен қылмыстылықпен күрес жүргізудің әр түрлі шаралары бір – бірін толықтырып, бірлесіп жұмыс жасай алатындығын көрсете білген дұрыс. Ішкі істер органдарында қылмыстық қудалауды жүзеге асырмай, қылмысты алдын алумен айналысатын қызметкерлерді «teddy police» (Норвегия), «hobby bobbies» (Ұлыбритания), «empty holster police» (Америка Құрама Штаттарында) атайды (Larsson, 2005: 280).

Бала ауыстыру қылмысын алдын алуға бағытталған шараларды қаналықты жүзеге асырғанмен де, оның түп тамырын түпкілікті деңгейде жою өте қиын болып табылады. Қылмыстық құқықбұзушылық орын алады деп оны алдын алмау дұрыс емес деп есептейміз. Алдын ала дайындық іс-шараларын жүзеге асыру арқылы қылмыстық құқықбұзушылықтармен келтірілетін зардаптардың алдын алуға болады. Аталған шаралар көптеген адамдардың жағдайын жақсартуға, өмірі мен денсаулығын сақтап қалуға, қорқыныш пен үрей сезімін төмендетуге, шығындарды азайтуға жәрдемін тигізеді. Алайда бұл шаралар инцидент орын алғанға дейін жүзеге асырылғаны дұрыс деп есептейміз.

Қорытынды

Балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың ерекше қоғамдық қажеттіліктерін профилактикалық әсер ету шараларының мазмұны мен өзіндік объектілерін ескере отырып, кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтардың алдын алу қылмыстық құқықбұзушылықтарды алдын алудың дербес бағыты болуы керек деп санаймыз

Д.А. Шестаковтың айтуына қарағанда, біздің мемлекетіміз ерлі-зайыптылар арасындағы түсініспеушіліктерді азайтатын, тұрмыстағы зорлықты болдырмайтын бағдарламалары бар дамыған шетелдік мемлекеттерден артта қалып келе жатыр. Отандық заңнаманы жетілдіру кезінде сол алдыңғы қатарлы мемлекеттердің тәжірибесіне жүгінгеніміз жөн деп есептейміз. Отандық сот жүйесін отбасылық соттармен толықтырған дұрыс деп ойлаймыз. Бұл соттар отбасыға қатысты құқықтық мәселелер шеңберін қарастыратын еді (Шестаков, 1996: 56). Бала ауыстыру негізінен перзентхана бөлімдерінде

жүзеге асырылатын қоғамға қауіпті, заңға қайшы әрекет болып табылады. Бұл орайда босанған әйелдердің әлсіз эмоционалдық жағдайын, босанудан кейінгі хәлін пайдаланып көптеген перзентхана үйінің қызметкерлері, оның ішінде акушер-дәрігерлер бала ауыстыру қылмысына барып жатады. Оны алдын алу үшін әрбір босанушы әйел өзінің негізгі құқықтары мен міндеттерін білуі керек. Мәселен көптеген Батыс елдерінде босану кезінде тәжірибелік, физикалық және эмоционалдық жәрдем беретін әріптестік туу «Partnership childbirth» қалыпты жағдай болып есептелінеді. Себебі, босанушы әйел босануға байланысты кейбір маңызды шешімдерді қабылдай алмай жататын кездер болады. Сондай жағдайларда туу бойынша әріптестез арада шешім қабылдауға жәрдемдесетіні анық. Ал Қазақстанда менталитетімізге, басқа да құндылықтарымызға байланысты босану кезінде жеке туу орын алып жатады. Америка мемлекетінде акушер мен гинекология кеңесінде Сертификацияланған акушер медбике (CNM – certified nurse midwife), тіркелген медбикелер (RN – Registered nurse) қызмет атқарады (Elana Pearl Ben-Joseph, 2003).

Бұл орайда босанушы әйелдер өздерінің құқықтарын білмей, виктимді тұлғаларға айналады. Сондықтан виктимологиялық алдын алу жолдарын қарастырған жөн.

С.В. Максимовтың анықтамасы бойынша виктимологиялық алдын алу дегеніміз-виктимогендік факторларды бейтараптандыру немесе жоюға бағытталған шаралар арқылы, сондай-ақ, қылмыстың потенциалды құрбаны болуы мүмкін тұлғаларды қорғауды күшейту арқылы кейбір құқықбұзушылықтарды алдын алу болып табылады (Эминов, 1997: 42). Расымен де, әр адам өзінің құқықтарын білу арқылы және өзге де жолдармен қорғану арқылы қылмыс құрбаны болудан сақтанады.

Жәбірленушілердің әртүрлі категориялары бойынша виктимологиялық алдын алудың көптеген бағыттары болады (мәселен, әйелдердің виктимді жүріс-тұрысын алдын алу, балалардың виктимді іс-әрекеттерін алдын алу және т.б.).

Қоғамның пікірі бойынша, құқық қорғау органдарының ең негізгі жұмыстарының бірі қылмыстылықты алдын алу болып табылады. Қылмысты алдын алу арқылы ғана оның жүзеге асуына тоқтау қоюға болады. Құқық қорғау органдары толық болмаса да, белгілі бір бөлікте қылмысты алдын алу үшін жауапты болып келеді (W.Schwabe, 2001).

Қылмыстылықпен күрес жүргізу мен қылмыстылықты алдын алу бір медальдың екі жағы іспеттес: қылмыстық құқықбұзушылықтарды алдын алу мен олардың қайталануын алдын алу. Алдын алудың жалпы нысаны, әдетте, қылмыстық заңға қайшы барлық іс-әрекеттерді алдын алуға бағытталған. Қылмыстылықты алдын алудың келесідей механизмдерін атап өтейік:

- қылмыстылыққа әкелетін әлеуметтік және жеке себептер мен процесстерді жою;
- потенциалды қылмыскерлерді жазамен қорқыту;
- осал объектілерді қорғау;
- қылмыстық іс-әрекеттерден келетін пайданы азайту және т.б.

Біздің пікірімізше, егер де қылмыстық құқықбұзушылық бұрында орын алса, онда бақылау, ал егер, құқықбұзушылық орын алғаны тек болжам болса, біз алдын алу қызметін жүзеге асырамыз. Бала ауыстыру қылмысының немесе өзге де соған байланысты жағдайлардың құрбаны болмау үшін келесідей ережелерді ұстаған дұрыс деп есептейміз:

1. серіктес босану арқылы босанушы әйел серіктесі акушер дәрігерлердің кез келген іс-әрекеттеріне бақылау жасап, жаңадан туылған нәрестеге қолданылатын барлық іс-қимылдарды қадағалауға мүмкіндігі болады;

2. нәресте мен ананың тұрақты бірге болуын қамтамасыз ететін жабдықталған палатасы бар перзентханаларды таңдаған дұрыс;

3. әрбір ана өзінің жаңадан туған сәбиінің бойы өлшемін, шашының түсі мен қалыңдығын,

құлағының формасын, меңін, өзіндік ерекше белгілерін мұқият қарап алуы керек;

4. айтарлықтай болжамдар болатын болса, тестінің жүргізілуін талап ету керек (Подмена ребенка и ответственность по УК РФ, 2017).

Полиция органдары бала ауыстыруды алдын алатын органдардың негізгілерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, ата-аналар, мектептер, мектепке дейінгі балаларды дайындайтын ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер, мемлекеттік мекемелер де қылмыстық құқықбұзушылықты алдын алатын белсенді топтар қатарын құрайды.

Осы зерттеудегі аналитикалық терминдердің қатарына алдын алу, стратегия, механизмдер, шаралар, тұтастық жатқызылады.

Қылмыстылықты алдын алу қылмыстық құқықбұзушылықты жоюға бағытталады. Оны алдын алу арқылы қылмыстық құқықбұзушылықтан болуы мүмкін салдар туындамайды. Қылмыстылықтың фактілік деңгейін төмендетуге бағытталған кез келген іс-әрекеттер қылмыстылықты алдын алу болып табылады.

Криминологиялық іс-шаралар – бұл нақты механизмді белсендіру үшін қолданылатын құралдар. Бұл құралдар өзінің оң әсерін тигізетіні сөзсіз. Ол шаралар қарапайым шаралардан бастап ауқымды шараларға дейін болуы мүмкін.

Жоғарыда көрсетілген іс-шаралар отбасы ішіндегі қатынастарды нығайтудың, отбасындағы адамгершілік климатын түзеудің, күнделікті өмірде баланың ерекше құндылығын түсінетін сананың қалыптасуының алғышарты болып табылады.

Әдебиеттер

Abulkairova B.T. Counteraction to substitution of a child in the Republic of Kazakhstan: criminal-legal and criminological aspects //Opción, Año 34, No. 85 (2018): 884-896

Анализ ДНК на отцовство [Электронды ресурс] URL://<http://semeinoe-pravo.net/test-dnk-na-ottsovstvo/> (қараған күні: 12.01.2019)

Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру //Н.Ә. Назарбаев мақаласы [Электронды ресурс]. URL: // www.akorda.kz (қараған күні: 11.01.2019)

Challenges and Choices for Crime-Fighting Technology Federal Support of State and Local Law Enforcement William Schwabe, Lois M. Davis and Brian A. Jackson RAND Corporation. (2001) [Электронды ресурс]. URL: // <https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1349ostp.10> (қараған күні: 13.01..2019)

Convention on the Rights of the Child. New York 20 November 1989 [Электронды ресурс]. URL: //<http://www.unicef.org> (қараған күні: 03.01.2019)

Декларация, принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря [Электронды ресурс] URL://1948 года <http://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001> (қараған күні: 05.01.2019)

Девочки, которых перепутали в роддоме, живут в одной семье, 2014 [Электронды ресурс] URL://<http://www.starhit.ru/life/devochki-kotoryih-pereputali-v-roddome-jivut-v-odnoy-seme-112347> (қараған күні:11.01.2019)

Elana Pearl Ben-Joseph, 2003 [Электронды ресурс]. URL: <http://www.kidshealth.org> (қараған күні: 01.01.2019)

Косарева Л.В. Проблемы противодействия преступности против несовершеннолетних. – М., 2015. – 104 с.

Криминология: Общая часть: Учебник / под ред. В.В. Орехова. – СПб., 1992. – 132 с.

- Larsson, Paul (2005). *Kriminalitets forebygging og politirollen*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab. December 92/3: 271–294.
- L. Westra, *Child Law*, DOI 10.1007/978-3-319-05071-3_1, Springer International Publishing Switzerland 2014
- Майтанов А. Экспертиза подтвердила, что женщине в роддоме выдали чужого мертвого младенца, 2010 [Электронды ресурс]. URL: //https://www.zakon.kz/160022-jekspertiza-podtverdila-chto-zhenshine (қараған күні: 06.01.2019)
- Michael Newton. *Criminal justice: Crime Fighting and Crime Prevention*. USA. 2010 p. – 126
- Криминология: Учебник / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – М.: Юрист, 1997. – 512 с.
- Подмена ребенка и ответственность по УК РФ 2017 [Электронды ресурс]. URL: // https://pravonarushenie.com/prava-chest-i-dostoinstvo/semya-i-deti/podmena-rebenka-i-otvetstvennost-po-uk-rf (қараған күні: 06.01.2019)
- Пудовочкин Ю.Е. Уголовно-правовые и криминологические проблемы предупреждения преступлений против несовершеннолетних [Электронный ресурс]: Дис. ...д-ра юрид. наук. – М.: РГБ, 2005. – 364 с.
- Пудовочкин Ю.Е. Ответственность за преступления против несовершеннолетних: криминологический анализ. Ростов-на-Дону, 2004. – 180 с.
- Установление отцовства, анализ ДНК, 2003 [Электронды ресурс]. URL: // https://forum.zakon.kz/topic/3189 (қараған күні: 06.01.2019)
- Шестаков Д.А. Семейная криминология: семья-конфликт-преступление. – СПб., 1996. – 264 с.

References

- Abulkairova B.T. Counteraction to substitution of a child in the Republic of Kazakhstan: criminal-legal and criminological aspects // *Opcción*, Año 34, No. 85 (2018): 884-896
- Analiz DNK na otcovstvo, 2018 [Electronic resource]. URL: //http://semeinoe-pravo.net/test-dnk-na-otcovstvo/ (қараған күні: 12.01.2019)
- Bolashakka bagdar: ruhani zhangyru //N.Ә. Nazarbaev makalasy [Electronic resource]. URL: //http://www.akorda.kz (қараған күні: 11.01.2019)
- Challenges and Choices for Crime-Fighting Technology Federal Support of State and Local Law Enforcement William Schwabe, Lois M. Davis and Brian A. Jackson RAND Corporation. (2001) [Electronic resource]. URL: // https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1349ostp.10 (қараған күні: 13.01.2019)
- Convention on the Rights of the Child. New York 20 November 1989 //www.unicef.org (қараған күні: 03.01.2019)
- Deklaraciya, prinyata rezolyuciej 217 A (III) General'noj Assamblei OON ot 10 dekabrya///1948 года [Electronic resource]. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/O4800000001 (қараған күні: 05.01.2019)
- Devochki, kotoryh pereputali v roddome, zhivut v odnoj sem'e 2014 [Electronic resource]. URL://http://www.starhit.ru/life/devochki-kotoryih-pereputali-v-roddome-zhivut-v-odnoy-seme-112347 (қараған күні: 11.01.2019)
- Elana Pearl Ben-Joseph, 2003 [Electronic resource]. URL: //www.kidshealth.org // (қараған күні: 01.01.2019)
- Kosareva L.V. Problemy protivodejstviya prestupnosti protiv nesovershennoletnih – М., 13 fevralya 2015g. S.104
- Kriminologiya: Uchebnik/ Obshchaya chast' pod red. V.V.Orekhova. SPb., 1992. – 132 с.
- Larsson, Paul (2005). *Kriminalitetsforebygging og politirollen*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab. December 92/3: 271–294
- L. Westra, *Child Law*, DOI 10.1007/978-3-319-05071-3_1, Springer International Publishing Switzerland 2014
- Maitanov A. Ekspertiza podtverdila, chto zhenshchine v roddome vydali chuzhogo mertvogo mladentca, 2010// [Electronic resource]. URL: https://www.zakon.kz/160022-jekspertiza-podtverdila-chto-zhenshine (қараған күні: 06.01.2019)
- Michael Newton. *Criminal justice: Crime Fighting and Crime Prevention*. USA. 2010 p. – 126
- Pod red. akad. V.N. Kudryavceva, prof. V.E. EHminova. *Kriminologiya: Uchebnik*. – М.: YUrist, 1997.- 512 s.
- Podmena rebenka i otvetstvennost' po UK RF 2017// [Electronic resource]. URL: https://pravonarushenie.com/prava-chest-i-dostoinstvo/semya-i-deti/podmena-rebenka-i-otvetstvennost-po-uk-rf (қараған күні: 06.01.2019)
- Pudovochkin YU.E. Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie problemy preduprezhdeniya prestuplenij protiv nesovershennoletnik [Elektronnyj resurs]: Dis. ...d-ra yurid. nauk: 12.00.08 .-M.: RGB, 2005. – 364 s.
- Pudovochkin YU.E. Otvetstvennost' za prestupleniya protiv nesovershennoletnih: kriminologicheskij analiz. Rostov- na- Donu, 2004. – 180 s.
- Ustanovlenie otcovstva, analiz DNK, 2003 [Electronic resource]. URL: // https://forum.zakon.kz/topic/3189 (қараған күні: 06.01.2019)
- SHestakov D.A. Semejnaya kriminologiya: sem'ya-konflikt-prestuplenie. SPb., 1996. –264 s.